

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

**Український центр наукової медичної інформації
та патентно-ліцензійної роботи**

**ПОРЯДОК ВИЛУЧЕННЯ БІОЛОГІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ ВІД
ПОМЕРЛИХ ОСІБ, ТІЛА ЯКИХ ПІДЛЯГАЮТЬ СУДОВО-
МЕДИЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ, ДЛЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

(методичні рекомендації)

К И Ї В - 2016

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

**Український центр наукової медичної інформації
та патентно-ліцензійної роботи**

**ПОРЯДОК ВИЛУЧЕННЯ БІОЛОГІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ ВІД
ПОМЕРЛИХ ОСІБ, ТІЛА ЯКИХ ПІДЛЯГАЮТЬ СУДОВО-
МЕДИЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗИ, ДЛЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**
(методичні рекомендації)

К И Ї В - 2016

Установи-розробники:

Національна медична академія післядипломної освіти імені П. Л. Шупика

Асоціація судових медиків України, КЗ «Дніпропетровське обласне бюро судово-медичної експертизи ДОР»

Київське міське клінічне бюро судово-медичної експертизи

Рекомендовано до видання вченою радою Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика як методичні рекомендації

Укладачі:

Мішалов Володимир Дем'янович – докт. мед. наук, професор, завідувач кафедри судової медицини НМАПО імені П. Л. Шупика, Голова проблемної комісії МОЗ України «Патологічна анатомія. Судова медицина»

Войченко Валерій Володимирович – канд. мед. наук, доцент, начальник КЗ «Дніпропетровське обласне бюро судово-медичної експертизи» ДОР, Голова Асоціації судових медиків України

Юрченко Володимир Тимофійович – начальник Київського міського клінічного бюро судово-медичної експертизи

Рецензенти:

Головний позаштатний спеціаліст з питань судово-медичної експертизи МОЗ України, начальник ДУ «Головне бюро судово-медичної експертизи МОЗ України»

В. Л. Кондратенко

Голова проблемної комісії МОЗ України «Морфологія людини», завідувач кафедри анатомії людини НМУ імені О. О. Богомольця, Заслужений діяч науки і техніки України - докт. мед. наук, професор

В. Г.

Черкасов

Доцент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Юридичного інституту Національного авіаційного університету, канд. юрид. наук, доцент

І. О. Рощина

З М І С Т

Вступ	3
Розділ 1. Правове регулювання і порядок вилучення частин трупа, органів та тканин, крові, сечі чи інших біологічних матеріалів у бюро судово-медичної експертизи	4
Розділ 2. Правове регулювання вилучення біологічних матеріалів від померлих осіб, тіла яких підлягали судово-медичній експертизі, для наукових досліджень	5
Розділ 3. Порядок вилучення біологічних матеріалів з тіл померлих, що підлягали судово-медичній експертизі, для подальшого наукового дослідження	6
3.1. У випадках, що не передбачають отримання будь-якого дозволу	6
3.2. У випадках, що передбачають отримання дозволу	7
Висновки	9
Рекомендована література	10
Додаток 1	11
Додаток 2	12
Додаток 3	13, 14

ВСТУП

Важливою складовою багатьох наукових медичних досліджень є пошуки морфологічних (макро-, мікроскопічних), біохімічних та інших змін органів і тканин людини, зумовлених постнатальними онтогенетичними, патологічними та іншими процесами.

На сьогодні в Україні планується і виконується чисельна кількість наукових (переважно дисертаційних) робіт з різних напрямків теоретичної і практичної медицини, у тому числі з судової медицини, нормальної анатомії, гістології, цитології і ембріології людини. Їх об'єктами є або часто бувають частини трупа, органи та тканини, кров чи інші біологічні матеріали померлих осіб. І якщо етичні норми проведення наукових досліджень [1-3] у вищих медичних навчальних закладах чи науково-дослідних установах чітко регулюються їх етичними комітетами, то правові та законодавчі норми вилучення органів та тканин у померлої людини на сьогодні остаточно не врегульовані. Однією із перших спроб у цьому напрямку було створення методичних рекомендацій «Дотримання етичних, правових та законодавчих норм і вимог при виконанні наукових морфологічних досліджень». - Київ, 2007 [4].

Зауважимо, що починаючи з 2012 року, в Україні діє нова редакція Кримінального процесуального кодексу України зі змінами, що стосуються діяльності судово-медичної експертизи (експерта) та правового статусу людини, що померла [5, 6]. Разом з цим, змінилися і правила/норми вилучення (взяття) частин трупа, органів та тканин, біологічних матеріалів для наукових досліджень. Останнє й спонукало нас до правового та законодавчого обґрунтування шляхів реалізації наведеної вище проблеми і створення нових методичних рекомендацій, які були б здатні сприяти врегулюванню норм вилучення органів та тканин (біологічних об'єктів) у померлої людини для наукових цілей.

Методичні рекомендації призначені для здобувачів наукового ступеня, аспірантів, докторантів та науковців, що виконують свої дослідження з

судової медицини, нормальної анатомії, гістології, цитології і ембріології людини, а також з інших напрямків теоретичної і практичної медицини.

Розділ 1. Правове регулювання і порядок вилучення частин трупа, органів та тканин, крові, сечі чи інших біологічних матеріалів у бюро судово-медичної експертизи

Згідно КПК України [5], порядок проведення судової експертизи (в т.ч. і судово-медичної) регулюється статтями Глави 20, яка носить назву «Слідчі (розшукові) дії». Коментована ст. 242 КПК України [6] гласить: «...Залучення експерта та проведення судової експертизи – це **слідча дія**, яка являє собою особливу, передбачену законом форму одержання нових знань, що мають значення для кримінального провадження...Сутність експертизи полягає у проведенні експертом **за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду**, на основі його спеціальних знань самостійного дослідження, необхідного для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, що знаходить своє відображення у висновку експерта».

Конкретніше, судово-медична експертиза (СМЕ) є **слідчою дією** і виконується для вирішення питань, що були поставлені стороною кримінального провадження або слідчим суддею/судом з метою встановлення причини смерті, часу її настання, механізму виникнення тілесних ушкоджень, ступеня їх тяжкості і причинного зв'язку зі смертю, характеру пошкоджуючого предмета та ін.

Слід наголосити, що з 2012 року, одночасно з надбанням чинності КПК України, інформація про [кримінальні правопорушення](#) та хід досудового розслідування слідчими заносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР).

У випадках настання смерті, об'єктами судово-медичної експертизи є трупи (частини трупів) осіб, що померли насильницькою смертю, раптово або при нез'ясованих обставинах та трупи невідомих осіб.

На даний час в Україні діяльність судово-медичної служби регулюється Наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» [10], яким затверджені (та погоджені з Міністерством внутрішніх справ України, Генеральною прокуратурою України, Верховним судом України, Службою безпеки України) в т.ч. і «Інструкція про проведення судово-медичної експертизи», і «Правила проведення судово-медичної експертизи трупів у бюро судово-медичної експертизи», і «Правила проведення судово-медичних експертиз у відділеннях судово-медичної гістології бюро судово-медичної експертизи».

Так, відповідно п. 2.19 вищевказаної «Інструкції...»: «Судово-медичний *експерт має право на вилучення* частин трупа, органів та тканин, крові, сечі тощо *для проведення судово-медичної експертизи без дозволу близьких родичів* потерпілого або інших законних представників», п. 2.2. вищевказаних «Правил...» регламентує особливості забору трупного матеріалу для лабораторних (судово-гістологічне, медико-криміналістичне, судово-імунологічне, судово-цитологічне, судово-токсикологічне) досліджень при деяких видах смерті.

Розділ 2. Правове регулювання вилучення біологічних матеріалів від померлих осіб, тіла яких підлягали судово-медичній експертизі, для наукових досліджень

Загальновідомо, що матеріалом для наукових досліджень за спеціальностями ДАК МОН України 14.01.25 «Судова медицина», 14.03.01. «Нормальна анатомія» чи 14.03.09. «Гістологія, цитологія та ембріологія» або інших медичних спеціальностей нерідко слугують органи і тканини трупів чоловічої і жіночої статі, різного віку, що померли внаслідок травматичних

ушкоджень, несумісних з життям, за умови відсутності хвороб системи кровообігу, нервової системи, органів дихання, травлення, сечостатевої системи, новоутворень та інші. Правове регулювання вилучення біологічних матеріалів від померлих осіб, тіла яких підлягали судово-медичній експертизі для **наукових досліджень** – є *відмінним від попереднього, чітко не врегульоване* (чи врегульоване частково) і передбачає дотримання більшої за переліком кількості нормативних вимог українського законодавства, а саме: КПК України [5, 6], Закону України «Про судову експертизу» [7], Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» [8], Кримінального кодексу України [9], Наказу МОЗ України від 17.01.1995 р. №6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» [10], Закону України «Про поховання та похоронну справу» [11], «Переліком анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів і фетальних матеріалів, дозволених до вилучення у донора-трупа і мертвого плоду людини» та «Переліком органів людини, дозволених до вилучення у донора-трупа», які затверджені Наказом МОЗ України від 25.09. 2000 р. № 226 «Про затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації» [12].

Розділ 3. Порядок вилучення біологічних матеріалів з тіл померлих, що підлягали судово-медичній експертизі, для подальшого наукового дослідження

З огляду на наведений вище перелік вимог чинних нормативно-правових актів України, вилучення біологічних матеріалів з тіл померлих, що підлягали судово-медичній експертизі, для подальшого наукового дослідження може мати такі шляхи реалізації.

3.1. У випадках, що не передбачають отримання будь-якого дозволу

Так, згідно ст. 20 Закону України «Про судову експертизу» [7]: «Державні спеціалізовані установи, що проводять судові експертизи, мають

право одержувати від судів, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування знаряддя кримінального правопорушення та інші речові докази, щодо яких закінчено кримінальне провадження, для використання в експертній і науковій діяльності».

Тобто, у разі отримання від органу досудового розслідування інформації про закриття кримінального провадження (відповідно до ст. 284 КПК України), або у разі отримання від суду інформації про закінчення кримінального провадження:

- між **адміністраціями** вищого/середнього медичного (чи ін.) навчального/науково-дослідного закладу (чи ін.) та бюро судово-медичної експертизи укладається **угода (договір)** про співпрацю, в рамках якої, при проведенні наукових розробок та впровадження їх у практику, можливим є вилучення біологічних матеріалів трупа;

- в рамках **угоди (договору)** про співпрацю між вищим/середнім медичним (чи ін.) навчальним/науково-дослідним закладом (чи ін.) та бюро судово-медичної експертизи одним із **найоптимальніших** шляхів реалізації наукових досліджень з судової медицини, нормальної анатомії, гістології, цитології людини та інших медичних спеціальностей є **використання архівного матеріалу** бюро судово-медичної експертизи, який був отриманий із трупного матеріалу під час проведення попередніх експертиз у відповідності до «Правил проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи» [10].

Отримання інформації про закриття/закінчення кримінального провадження покладається на особу, яка проводить наукові дослідження.

Водночас слід наголосити, що згідно «Правил проведення судово-медичних експертиз у відділеннях бюро судово-медичної експертизи» [10], речові докази, в т.ч. і біологічний матеріал, **знищуються** після певного періоду зберігання у відділенні: у відділеннях судово-медичної гістології, судово-медичної імунології, судово-медичної цитології - після 3-х років; у відділенні судово-медичної токсикології – після 30 днів та після 1-ого року; у

медико-криміналістичному відділенні - після 1-ого року та після 3-х років. Тобто, доцільно також в рамках **угоди (договору)** про співпрацю між вищим/середнім медичним (чи ін.) навчальним/науково-дослідним закладом (чи ін.) та бюро судово-медичної експертизи, розглянути варіант не знищення, а «передачі» необхідного «архівного» матеріалу для проведення наукових досліджень.

3.2. У випадках, що передбачають отримання дозволу

Між **адміністраціями** вищого/середнього медичного (чи ін.) навчального/науково-дослідного закладу (чи ін.) та бюро судово-медичної експертизи укладається **угода (договір)** про співпрацю, в рамках якої, при проведенні наукових розробок та впровадження їх у практику, можливим є вилучення біологічних матеріалів трупа. В залежності від того, на якій стадії судово-медичної експертизи трупа проводиться вилучення біологічних матеріалів, та в залежності від анатомічної залежності таких біологічних матеріалів, можна розглядати наступні три шляхи реалізації мети:

3.2.1. У випадках, коли проводиться вилучення біологічних матеріалів, які містяться в «Переліку анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів і фетальних матеріалів, дозволених до вилучення у донора-трупа і мертвого плоду людини» та в «Переліку органів людини, дозволених до вилучення у донора-трупа», які затверджені Наказом МОЗ України від 25.09. 2000 р. № 226 «Про затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації» [12] необхідно:

- отримати дозвіл від сторони кримінального провадження (у більшості випадків – це орган досудового розслідування), яка надає труп померлої людини (об'єкт дослідження) для проведення експертизи;

- для запобігання двоякого тлумачення дій щодо вилучення біологічних матеріалів, отримати дозвіл (згоду) від родичів померлого (додаток 1) та повідомити про такі дії керівника місцевої прокуратури протягом 24 годин (відповідно до ст. 16 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині») [8].

Отримання дозволів покладається на особу, яка проводить наукові дослідження; повідомлення керівника місцевої прокуратури про вилучення біологічних матеріалів покладається на судово-медичного експерта.

3.2.2. У випадках, коли проводиться вилучення біологічних матеріалів, які не містяться в «Переліку органів людини, дозволених до вилучення у донора-трупа», які затверджені Наказом МОЗ України від 25.09. 2000 р. № 226 «Про затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації» [12] необхідно:

- **або** отримати дозвіл від сторони кримінального провадження (у більшості випадків – це орган досудового розслідування), яка надає труп померлої людини (об'єкт дослідження) для проведення експертизи;

- **або** отримати дозвіл (згоду) від родичів померлого (відповідно до ст. 6 Закону України «Про поховання та похоронну справу») у разі наявності письмового дозволу прокурора про видачу трупа для поховання (відповідно ч. 4 ст. 238 КПК України).

Отримання дозволів покладається на особу, яка проводить наукові дослідження.

Після вилучення біологічних об'єктів складається «Акт вилучення біологічних об'єктів трупа» (додаток 2), у якому вказуються обсяг та характер вилучених тканин. «Акт вилучення...» є складовою частиною «Висновку експерта», тому про вилучення біологічного (-их) об'єкту (-ів) для виконання наукових досліджень, експертом має бути зроблений відповідний запис у протокольній частині «Висновку експерта».

ВИСНОВКИ

Враховуючи недостатню розробку питань щодо порядку вилучення біологічних об'єктів від померлих осіб, тіла яких підлягають судово-медичній експертизі, для наукових досліджень, рекомендується наступне.

Фахівець, який проводить дослідження з науковими цілями має:

- планувати та проводити ці дослідження з урахуванням сучасних принципів біоетики та правових норм, які регулюють дане питання;
- складати угоду про співпрацю між адміністрацією медичного навчального чи науково-дослідного закладу та бюро судово-медичної експертизи про можливість користування архівними матеріалами та/або безпосереднього вилучення біологічних матеріалів з тіла померлої особи, **при цьому дотримуватися певного алгоритму дій** (додаток 3);
- дотримуватися принципу мінімізації отримання «дозвільних» документів шляхом: використання **архівного матеріалу** бюро судово-медичної експертизи та/або використання комплексного методологічного підходу (різноманітних методів або методик) для досягнення мети дослідження;
- дотримуватись **принципу поваги до гідності особистості**: у разі відсутності прижиттєвого волевиявлення вилучати частини тіла, органи та тканини померлого з науковою метою, лише за умови *наявності добровільної інформованої згоди* родичів померлого (за умов наявності у родичів дозволу на поховання тіла);
- дотримуватися **принципу конфіденційності**: наукова інформація, отримана у процесі проведення наукового дослідження, яка може ідентифікувати особу померлого, повинна зберігатися у таємниці.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Медичне право України: Збірник нормативно-правових актів. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. - 412 с.
2. Права пацієнта – права человека в системе здравоохранения и медицине. Сборник международных документов.- Киев: Сфера, 2004. - 216 с.
3. Організація та проведення етичної експертизи біомедичних досліджень. Методичні рекомендації/ С. В. Пустовіт, В. Л. Кулініченко - Київ: Сфера, 2006. – 119 с.
4. Дотримання етичних, правових та законодавчих норм і вимог при виконанні наукових морфологічних досліджень. Методичні рекомендації/ В. Л. Кулініченко, В. Д. Мішалов, Ю. Б. Чайковський, С. В. Пустовіт, В. В. Войченко. - Київ: Сфера, 2007. – 29 с.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України. Вид-во «Центр учбової літератури». – Київ, 2012. – 290 с.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. /О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Харків: «Право», 2012. Т. 1. – 768 с.
7. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. - № 4038-ХІІ.
8. Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16.07.1999 р. - № 1007-ХІV.
9. Кримінальний кодекс України. Харків: «Одіссей», 2005. – 223 с.
10. Наказ МОЗ України від 17.01.1995 р. №6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України».
11. Закон України про поховання та похоронну справу (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, № 7, ст. 47) (Зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2246-IV від 16.12.2004; ВВР, 2005. - № 4. - ст.105).
12. Наказ МОЗ України № 226 від 25.09.2000 р. «Про затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації».

**ЗГОДА
на вилучення (узяття) біологічних об'єктів**

Я, _____,
(прізвище, ім'я, по батькові, рік народження)
що проживаю за адресою:

_____
як дієздатна особа, усвідомлюючи значення своїх дій і діючи добровільно
без матеріального спонукання та примусу, даю згоду на вилучення у

_____
(прізвище, ім'я, по батькові померлого)
мого (моєї) _____ біологічних об'єктів -
(ступінь родинних відносин померлого)
анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів з метою проведення
наукових досліджень, необхідних для:

_____
_____
_____
Я проінформований (на), що узяття біологічних об'єктів померлого проводиться з
дотриманням вимог Закону України "Про трансплантацію органів та інших
анатомічних матеріалів людини" **або** Закону України "Про поховання та похоронну
справу" (необхідне підкреслити).

Згоду отримав у:

_____
_____
(ступінь родинних відносин особи, яка дала згоду) (прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис особи, яка дала згоду) _____

"__" _____ 20__ р.

Прізвище, ім'я, по батькові особи, що отримувала згоду на вилучення (узяття) біологічних
об'єктів у трупа:

_____
_____
(підпис)

**Акт про вилучення
біологічних об'єктів у трупа**

Висновок експерта №			
Прізвище, ім'я, по батькові померлого			
Вік (повних років) трупа			
Дата проведення судово-медичної експертизи			
Дата вилучення біологічних об'єктів			
Біологічні об'єкти, які були вилучені:			
№ з/п	Назва біологічного об'єкта	Розмір см	Кількість шт.

Вилучення здійснене з дозволу (*позначити позначкою*):

- органу досудового розслідування
- родичів померлого

Прізвище, ім'я, по батькові представника органу досудового розслідування	
---	--

Вилучення (узяття) здійснив лікар судово-медичний експерт:

Прізвище, ім'я, по батькові експерта	
Підпис	